

2 Beskrivning

2.1 Kortfattad historisk beskrivning

Kyrkan är av sten och Ölands bäst bevarade medeltidskyrka. Den har en mycket komplicerad byggnadshistoria. Äldst är långhusets västparti och det något yngre tornet från 1100-talet. Korsarmarna från ca 1240 med skulpterade portaler tillskrivs Håkan Tanna. Koret tillkom ca 1270 och sakristian i norr senare under medeltiden. Tornets lanternin härrör från 1845. Kyrkan har kalkmålningar från 1200-talets mitt, 1498, 1570-talet samt 1642. Altaruppsatsen är gjord 1764 och predikstolen signerad 1666. Ett skadat triumfkrucifix från 1300-talets början och en madonna från ca 1500 har bevarats.

2.2 Relations- och statusbeskrivningar

Kyrkobyggnad, installationer och viss inredning beskrivs i tabellform under flik 4 med följande rubriker:

2.2.1 Kyrkobyggnaden. Stomme, exteriör

2.2.2 Kyrkobyggnaden. Interiör. Varje rum beskrivs separat.

2.2.3 El-installationer, värmeinstallation

2.2.4 Kyrkobyggnaden, bemålad inredning

2.3 Tidigare utförda underhålls- och renoveringsarbeten

Nedanstående uppgifter utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

Källor

ATA

Antikvarisk topografiska arkivet,
Riksantikvarieämbetet.

KLM

Kalmar läns museums arkiv.

Sv. kyrkor

Sveriges kyrkor, Öland Gärdslösa kyrka, Ragnhild
Boström

År	Åtgärder	Källa
1160-tal	Den äldsta stenkyrkan anlades	Sv. Kyrkor
1200-talet	Korsarmarna anlades under ledning av Håkan Tannas (Gärdslösamästaren). Västra delen av långhuset och delar av korsarmarna förses med kalkmålningar i huvudsak bestående av arkitektoniskt måleri.	KLM, Sv. Kyrkor
1270-tal	Det nuvarande koret uppfördes	KLM, Sv. Kyrkor
1300-talet första hälft	Det äldre tillbyggda koret revs, det senare uppförda koret från 1270-talet byggdes samman med långhuset vilket resulterade i att långhus, nybyggnaden och koret fick samma bredd och höjd och därmed skapade en enhetlig	Sv. Kyrkor

	byggnadskropp	
1400-talet	Dagens sakristia anlades troligen vid denna tid	KLM
Senmedeltid	Ny sakristia uppfördes på korets södra sida och en stickbågig portal anlades in till koret	Sv. Kyrkor
1498	Stora delar av kyrkan försågs med kalkmålningar av Magnus Ingelsson	KLM, ATA, Sv. Kyrkor
1570-talet	En målning förställande ett vapen uppfördes i korets norra del	Sv. Kyrkor
1623	Storklockan göts i Lübeck av Berent Bodemann	ATA
1642	Koret försågs med kalkmålningar, troligen utförda av Peter Bundi	Sv. Kyrkor
1666	Predikstolen och korbänkar försågs med måleri utförda av Peter Brundis son Jonas Bundi	KLM
1700-talets mitt	Flera av kyrkans fönster reparerades och förstörades, ett antal nya fönster togs upp	Sv. Kyrkor
1751	Lillklockan göts om av Johan Fahlsten i Stockholm	ATA
1795	En begagnad orgel köptes in	Sv. Kyrkor
1760	Kyrkorummet försågs med en träbröstning längs ytterväggarna	KLM, Sv. Kyrkor
1764	Korfönstret i östra fasaden murades igen. I samband med detta utfördes draperimålningen på östra korväggen kring altarpopsatsen, målad av Anders. G. Wadsten Altarpopsats och altarring införskaffades	KLM, Sv. Kyrkor
1780-tal	Målningarna i valven och på väggarna kalkades över och kolonnerna, konsolerna och gördelbågarna målades över	Sv. Kyrkor
1830-tal	Kyrkans tak försågs med lertegel	Sv. Kyrkor
1845	Sakristian försågs förmodligen med sadeltak som ersatte ett pulpettak. Sakristian fick innertak och försågs med fönster i norr och väster	KLM, Sv. Kyrkor
1852	Korsarmarnas vindar försågs med inredning och användes som socken- och fattigmagasin	Sv. Kyrkor
1875	Trägolvlades in i koret. Den södra korsarmens portal breddades. Den norra korsarmens portal murades igen och ersattes av ett fönster. En murtrappa/trapphus beläget i korets sydöstra hörn revs. Innersmygen i flera av kyrkans fönster gjordes bredare och nya fönsteröppningar togs upp allt för att förbättra ljusinsläppet. Kyrkans ytterväggar spritputsades och vitkalkades. Sakristians interiör och inredning målades vit. En ny trappa till läktaren anlades i vapenhuset vilket föranledde rivningen av en äldre läktartrappa i södra korsarmen. Predikstolen blev till stora delar övermålad i blågrått.	KLM, Sv. Kyrkor
1884	En ny orgel införskaffades.	KLM, Sv. Kyrkor
1900	Två kaminer införskaffades och placerades i långhuset nära korsarmarna	Sv. Kyrkor
1906	Sakristian försågs med direktingång	Sv. Kyrkor
1915-16	Kyrkan genomgick inre renoveringar efter förslag utarbetade av Anders Roland vid ÖIA.	Sv. Kyrkor
1923	Inre renovering enligt Anders Rolands förslag fortsatte att	KLM, Sv. Kyrkor

	genomföras. Flera av de åtgärder som genomförts 1781 och 1875 avlägsnades. Bl a togs senare övermålningar bort från sydportalens omfattning, i kyrkans inre rengjordes även kolonner, konsoler och gördelbågar från senare övermålningar. Kyrkan försågs med slutet bänkinredning. Predikstolen frilades delvis från senare övermålningar.	
1933	Pannrum byggdes på kyrkans norra sida och i samband med detta upptäcktes grunden från kyrkans tidigare sakristia belägen väster om den nuvarande.	KLM, Sv. Kyrkor
1955	Kyrkans orgel renoverades	ATA
1957-58	En omfattande yttre och inre renovering genomfördes under ledning av ark. Nils Carlgren och med landsantikvarier Manne Hofrén och Ragnhild Boström som antikvariska kontrollanter. Renoveringen genomfördes av Bröderna Olsson, Färjestaden. Ansvarig konservator var Sven Wahlgren. Kyrkans fasader slammades och vitkalkades med undantag av norra korsarmen. Kyrkans fasader var dessförinnan täckt med grov puts och delvis försedd med släta pilastrar och listverk. Kyrkans portaler försågs med dörrar av brunlaserat trä. En runristning upptäcktes i södra korsarmens västra vägg. Golvenv slipade kalkstensplattor lades om. Västportalen breddades och försågs med ny port och portalomfattning. Läktarbjälklag förlängdes ut till vapenhusets västra mur, trappa till läktaren anlades också i norra delen av vapenhuset, från läktaren anlades ny trappa och tillhörande trapphus som leder upp till första tornvåningen. Södra korsarmens portal försågs med nya karmar. I södra delen av koret upptäcktes en portal och en nisch som då var igenmurade. Elektriska installationer för värme och belysning utfördes. Kalkmålningar togs fram och konserverades.	KLM, ATA, Sv. Kyrkor
1958-68	Vapenhuset användes som bisättningskapell	Sv. Kyrkor
1960	Predikstolen och korbänk konserverades av Sven Wahlgren. Kvarvarande övermålningar på predikstolen avlägsnades.	ATA, KLM
1968	Bisättningskapell uppfördes efter ritningar av ark. G Gerdsjö. Den medeltida dörrömfattningen från kyrkans västportal återanvändes till altarnischen i bisättningskapellet.	Sv. Kyrkor
1984	Putsen på kyrkans exteriör lagades, rengjordes och målades om	ATA, KLM
1992-93	Sakristian försågs med ny skåpsinredning bl a för textilförvaring	KLM
1993	Kyrkan genomgick en exteriör renovering. Dålig puts avlägsnades och ersattes med tunnputs och avfärgades med kalkfärg. Samtliga fönster målades om, detta gällde även samtliga portar med undantag av sakristians port. Samtliga träluckor ommålades.	KLM

1996	En invändig renovering genomföres, renoveringen gällde bl a åtgärder som skulle förbättra brandsäkerheten i vapenhus och torn. Äldre öppningar in mot läktare och vind och trappa från vapenhus till läktarvåning förbättrades. Väggar och valv rengjordes och en översyn av kalkmålningarna genomfördes. Sprickor i korets panel och långhusets läktarkolonner lagades. Fast inredning i långhuset och korsarmarna och i koret (förutom altaruppsats och predikstol) målades om och fick ny färgsättning. Läktarkolonner och bänkarnas dörrspeglar och fronter marmoreringsmålades. Fyra bänkar i södra korsarmens östra kvarter togs bort. Förgyllningar på orgelfasad, läktarbröstning och läktarkolonnernas kapital rengjordes och i vissa fall även omförgylldes. Altarringens knäfall kläddes om. Predikstol och altaruppsats konserverades.	KLM
1997	Sakristians fönster försågs med galler	KLM

2.4 Övergripande kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan bör hela tiden vara föremål för omvärdering där nya aspekter, rön och fakta tillåts sätta sina avtryck. Denna bedömning bör därför inte ses som något statiskt utan kan komma att behöva revideras.

Generella värden

Alla kyrkor har generella värden och som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Gärdslösa kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften "Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor", utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärs- skapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Allmän bakgrund

Gärdslösa kyrka var under medeltiden den församling som huserade Ölands protämbete. Detta manifesteras i kyrkans utförande med korsarmar såväl som kyrkans storlek. Kyrkans storlek kan också ha skapat förutsättningarna för att Gärdslösa kyrka nu är Ölands bäst bevarade medeltida kyrka. De flesta av Ölands kyrkor var under medeltiden mindre absidkyrkor som oftast befästes med försvars torn.

Under 1500- och 1600-talen blev dock folkökningen ett allt större problem som förvärrades under 1700-talet. För att kunna bereda plats för sin församling försågs därför många kyrkor med läktare under 1700-talet. När inte heller läktarbyggena förslog stod man i en valsituation där man antingen var tvungen att bygga till eller bygga nytt.

Vid 1700-talets mitt var kyrkbeståndet i princip oförändrat sedan högmedeltiden och utgjordes av en brokig samling kombinerade kyrkor och sockenfästningar vilka även använts för profana ändamål och som säkra magasin. Att anpassa dessa trånga och dåligt underhållna byggnader för de växande församlingarnas behov var en mycket svår uppgift och det var oftare billigare att bygga nytt än att reparera och bygga till. Det kom dock i mycket få fall att röra sig om regelrätta nybyggnader. Vanligt blev istället att man sparade det medeltida tornet och västväggen vilka inkorporerades i de nya modern utformade kyrkorna. Kombinationen av stabilare politiska och ekonomiska förhållanden och en stadigt växande folkmängd ledde, från början till mitten av 1800-talet till en kraftigt ökad kyrkobyggnadsverksamhet. En ökning som även skedde i landet i övrigt. De kraftigt växande församlingarna hade inhyst in trångt anlagda bänkar, på läktare och i korbänkar. När dessa inte längre räckte till var en ombyggnad av kyrkan oftast det ända alternativet. Med anledning av detta har Ölands medeltida kyrkor i huvudsak ett nyklassicistiskt uttryck med torn försedda med lanterniner och enhetliga långhus med flacka sadeltak och symmetriskt placerade fönster.

Under de följande seklers krig kom kyrkorna att användas som skydd och tillflykt för befolkningen. De återkommande krigen, vilka ända fram till 1700-talets början drabbade ölänningarna och deras kyrkor hårt, var huvudorsaken till att det ofta gick långsamt med kyrkornas återuppbyggnad och att underhållet fick stå tillbaka för återanskaffning av nödvändiga inventarier.

Kyrkomiljön

Samspelet mellan förutsättningarna i naturlandskapet och bebyggelsens och kyrkornas lokalisering är på Öland mycket tydlig. Den långstäckta ön präglas av den östra och västra landborgen som i nord-sydlig riktning löper genom det flacka landskapet och till vilka öns huvudvägar och mesta bebyggelse är lokaliserad. Kyrkorna utefter den östra landborgen utgör också vanligen en del av de karaktäristiska och ofta välbevarade radbymiljöerna. Få kyrkor är lokaliserade till kalkplatån, in mot det mellanliggande alvaret eller mittlandsskogen.

Gärdslösa kyrka är belägen på östra landborgen i en fornlämningslik trakt norr om byarna Norra och Södra Gärdslösa. Kyrkoanläggningen ligger inte "mitt i byn" utan är belägen vid landsvägen med en större jordbruksenhet som närmsta granne. I övrigt består omgivningarna av öppen odlingsmark. Gärdslösa prästgård ligger förhållandevis långt från kyrkan närmare bestämt 1 ½ km söder om kyrkan i Södra Gärdslösa. Församlingen har haft ovanligt många olika prästgårdar på olika platser i socknen vilket har varit en följd bl a av kungliga direktiv och bränder. Den nuvarande prästgården är delvis uppförd 1792 och tillbyggd 1816. Prästgårdens mangårdsbyggnad ger ett egendomligt intryck där bottenvåningen och den påbyggda ovanvåningen har olika karaktär.

Kyrkobyggnaden

Bakgrund

Runstenar med kristen inskrift som återfunnits i kyrkan vittnar om att Gärdslösa var en kristen bygd redan under 1000-talets andra hälft.

Kyrkan utvidgades i mitten av 1200-talet med korsarmar i norr och söder symmetriskt placerade på långhuset. Denna utbyggnad tillskrivs Håkan Tanna, en vid tiden väl-etablerad murmästare från Gotland, flitigt anlita både på Öland och Gotland.

På 1270-talet anlades kyrkans nuvarande kor. Man rev den gamla absiden och uppförde mot kyrkans östra del en ny rakt avslutad byggnadskropp.

Under 1300-talets förra hälft revs slutligen det äldre koret och långhuset och det nya koret byggdes samman till en enhetlig byggnadskropp. Om inte långhusdelens tak höjts tidigare så inträffade det vid denna tidpunkt. Långhus och kor täcktes därmed med samma tak som följde korets takvinkel. Förmodligen anlades en ny sakristia vid det nya korets norra sida. Denna byggnadsetapp inbegrep även att kyrkorummets samtliga delar försågs med valv. Under 1400-talet anlades vad som troligen var en ny sakristia vid korets södra sida. Denna anlades sannolikt på grund av fuktproblem i den norra sakristian. Då denna åter blev brukbar flyttade sakristiefunktionen tillbaka och den södra tillbyggnaden kom istället att användas som kalkbod.

Från den i söder tillbyggda sakristian härstammar den portal som avtecknar sig i putsen på korets sydfasad. Korets karaktäristiska tappgavel tillkom kanske först under senmedeltiden och är den enda bevarade i sitt slag på Öland. Under 1400-talets slut fram till 1700-talet begränsar sig förändringar till interiören.

Vid 1700-talets mitt renoverades och förstörades flera fönster och nya togs upp i norra korsarmen och vapenhuset.

Efter detta har endast smärre förändringar gjorts i exteriören. Vad gäller interiören är denna förhållandevis oförändrad men har ändå genomgått mer påtagliga förändringar än exteriören (se interiör).

Exteriör

Under 1100-talets andra hälft uppfördes Gärdslösas första stenkyrka troligen ersatte den då en träkyrka på samma plats. Kyrkans äldsta del är västra delen av långhuset. Detta var ursprungligen försett med en ovanligt djup absid. Vid korets norra sida låg en sakristia och i väster uppfördes ett torn med stora rundbågiga ljudgluggar som fortfarande avtecknar sig i tornmurens puts. Enligt Boström visar öppningarna att tornet framförallt byggts för klockornas skull. Det är inte helt klarlagt ifall kyrkan vid den här tiden även var försedd med ett östtorn vilket i så fall skulle göra att Gärdslösa kyrka en gång utgjort en s.k. klövsadelskyrka.

Kyrkan i Gärdslösa är en av de få bevarade medeltida kyrkorna. I detta fall gäller det öns prostkyrka vilket medförde extra omfattande satsningar på såväl byggnaden som utsmyckningen. Det romanska långhuset försågs tidigt med ett västtorn, kanske fanns också ett östtorn. Korsarmarna är ovanligt nog tvåvåninga och har sin största utsträckning i öst-västlig riktning samt ingångar i både norr och söder. Den södra ingången är utformad som en kolonnombfattad praktportal och ligger i ett utkragat parti av muren. Trappgaveln i öster är den enda kända i sitt slag på Öland. Troligen har man inspirerats av Skänninge och Söderköpings stadskyrkor då Östergötland och Öland båda ingick i Lindköpings stift. Detta gäller även korsarmarna vars likhet man endast funnit i ett fåtal kyrkor i Östergötland och en i Närke.

I de medeltida kyrkorna var klockorna från början placerade i tornen eller i takryttare. I slutet av medeltiden, då klockorna blev större och därmed tyngre, började man istället uppföra klockstaplar i trä på kyrkogårdarna. Dessa krävde mycket underhåll och var därför till bekymmer på det trädfattiga Öland. Den kungliga förordningen från 1759, med direktiv om sparsamhet med virke, förbjöd uppförandet av nya klockstaplar och var orsaken till att även de medeltida kyrktornen på Öland undan för undan byggdes om. Ombyggnaden gjordes i de allra flesta fall genom att man byggde på en lanternin, varför lanterniner har kommit att kröna de flesta öländska torn, vare sig de är medeltida eller inte. De lanterniner som utarbetades av Överintendentämbetet var i allmänhet lätta och öppna och endast tänkta som prydnad. Då de öländska kyrkornas lanterniner skulle härbärgera två till tre klockor kom dessa med nödvändighet att bli betydligt bastantare. I Köping byggde Johan Petersson en helt ny kyrka 1805, efter ritningar av Jacob Wulf och honom själv 1799. Denna kyrkas robusta åttkantiga lanternin med sin halvsfäriska huv blev stilbildande på ön. Varför man anlade lanternin i Gärdslösa är inte helt klarlagt, tornet var kraftigt nog för de klockor som alltjämt finns i kyrkan. Man hade dock beslutat att täcka det medeltida sadeltaket med tegel men ändrade sig sedan och uppförde just en för Öland karaktäristisk åttkantig lanternin som vilar på ett lågt pyramidtak. Med byggmästare Isberg i ledningen genomfördes även andra förändringar av tornet som försågs med vit slät puts och nyklassicistiska rundbågiga och runda fönster.

Öland har ett stort bestånd av medeltida kyrkor som många fått sin nuvarande karaktär vid om- och tillbyggnader gjorda kring sekelskiftet 1800. Vad gäller Gärdslösa kyrka var den aldrig föremål för någon större ombyggnad vid sekelskiftet 1800 och intar därför en särställning som den bäst bevarade medeltidskyrkan på ön. Till stora delar är det vi ser idag i kyrkans exteriör resultatet av byggnadsetapper som utfördes under 11-1300-talen. Exteriörens nyklassicistiska inslag begränsar sig till ombyggnaden av tornet 1845 då tornet fick sin slätputsade skrud med rundbågiga och runda fönster och åttkantiga lanternin. Kyrkan var ursprungligen uppförd med oputsad fasad, men fick vid okänd tidpunkt vit kalkputs. Under 1958 års renovering beslöt man att frilägga norra korsarmens fasad från puts för att åskådliggöra det ursprungliga utförandet.

Kyrkans medeltida ursprung manifesteras i kyrkans branta sadeltak, korsarmarnas utförande med branta gavelrösten krönta med träinramade trekantsgavlar försedda med rundbågiga ljusgluggar med kalkstensinfattning. Båda korsarmarna har medeltida portaler där söderportalen, kyrkans huvudingång, markeras med ett kalkstensmuret gavelsprång som förstärker portalens monumentalitet. Den södra portalens rundbågade omfattning är perspektiviskt uppbyggd och inramad med kolonetter. Portalens utförande är medeltida även om delar av omfattningen är sekundär.

Sammanfattningsvis kan sägas att kyrkans byggnadshistoria visar att socknen i många hänseenden intagit en överordnad position på Öland under medeltiden. En medeltida rumsgestaltning med långhus och korsarmar anses vara karaktäristiskt för huvudkyrkorna i de medeltida prosterierna.

Karaktäristiskt för kyrkan är att den i stort har behållit sina proportioner från medeltiden vilket är mycket ovanlig bland Ölands medeltida kyrkor. Korets trappgavel är ensam i sitt slag på Öland men även i Kalmar län. De putsarbeten som genomförts sedan 1958 har bidragit till att det nu är möjligt att skönja spår från medeltida fönster och portaler i kyrkans fasad. Sakristians placering utgör också ett medeltida drag. I övrigt finns tydliga nyklassicistiska drag i kyrkans exteriör men dessa begränsar sig

just till drag. Tornet är sedan omgestaltningen 1845 ett typiskt öländskt nyklassicistiskt torn med vit slätputsad yta rundbågiga och runda fönster och tornet krönt av en lanternin.

Interiör

Kyrkorummets 1200-talsvalv - de enda som bevarats på Öland – är ribblösa och består i korsarmarna av tunnvalv med stickkappor och i långhuset och koret av kryssvalv eller tältvalv av gotländsk typ. Kolonnerna som bär korsarmarnas arkadbågar har huggna ornament och hörnfigurer på kapital och baser, och en gördelbåge i långhuset bärs av konsoler med bl.a. skulpturalt utformade människogestalter. Allt detta är ett uttryck för romanikens livliga bildkonst.

Kyrkorummet avslutas uppåt av byggnadens valvslagna innertak. De olika valven har tillkommit i anknytning till de olika ombyggnader som skett under 12-1300-talen. Förutom det mycket tongivande taket präglas interiören av de två kolonner som bär upp bågar till de båda korsarmarna vilka anlades 1240-talet. Kyrkorummet präglas av bevarade delar av rikt kalkmåleri från olika tidsepoker. De äldsta målningarna återfinns i långhusets västra del och i korsarmarna. Dessa målningar består av arkitektoniskt måleri såsom kvadrar målade på bågar och på kolonner men också gördelbågar målade i valven. Dessa målningar är uppförda under 1200-talet och innehåller även cirkelornament.

Då det nya koret och långhuset byggdes samman under det tidiga 1300-talet anlades även en ny triumfbåge som ersatte en föregående båge med smalare öppning. De förändringar som kyrkan genomgick under sent 1400-tal fram till 1700-talets mitt var i huvudsak förändringar i interiören vilket inte minst gäller huvuddelen av kyrkans kalkmålningar. De sirliga växtornament i korsarmarnas valv och figurmålningar på långhusets väggar förställande heliga män och kvinnor tillskrivs Magnus Ingelsson som utsmyckade kyrkorummet 1498. Triumfbågens västra sida, bemålad med ett veckat bandornament har också målats av Ingelsson. Koret är i huvudsak försett med målningar från år 1642 utförda av Peter Bundi på väggarna bestående av bibliska motiv och slingrande bladornament och i valvet. Den mycket karaktäristiska predikstolen från 1666 är målad och möjligen även tillverkad av Jonas Bundi, Peter Bundis son.

Dominerande i kyrkorummet är den stora altaruppsatsen från 1764. Altaruppsatsen med altartavlan är utförd av Jonas Berggren från Kristdala. Berggren fick 1740 tillstånd att idka bildhuggeri och från denna tid och ett femtiotal år framåt i tiden utförde han ett stort antal altaruppsatser och predikstolar i Småland. 1741 fick han möjlighet att studera i Stockholm i den s.k. bildhuggarsalen på slottet där bl.a. de franska skulptörer som Carl Hårleman inkallat för att utföra de kungliga inredningarna, var verksamma. Från början var hans stil en ganska frodig bygdekonst men under stockholmstiden tillägnade han sig den senbarocka stilen med inslag av tidig rokoko. Fram till 1776 då överintendentämbetet bildades och kom att styra utformningen av landets kyrkor och dess inredning kom Berggrens att, genom sina verk och sin personliga stil, prägla stora delar av kyrkomiljöerna i Småland och Öland. Fram till 1776 hade han hållit sig i en barock –rokoko tradition men övergick från och med detta till den av överintendentämbetet påbjudna nyklassicismen.

Förutom ovan nämnda dekorationsmåleri rymmer koret även en färgstark draperimålning som omger altaruppsatsen. Målningen tillskrivs Anders G. Wadsten som även arbetade med altaruppsatsens måleri medan Berggren stod för den arkitektoniska uppbyggnaden och bildhuggeriarbetena. Draperimålningen förstärker

ytterligare altaruppsatsens dominans i koret och bidrar till intrycket av en frodig detaljrikedom. Vid anskaffandet av altaruppsatsen och tillhörande väggmålning sattes korets östra fönster igen vilket fortfarande kan ses som en blindering i korets östra fasad. Vid 1996 års renovering upptäcktes välbevarade kalkmålningar kring detta fönster, skapade av Peter Bundi.

Det var 1781 som de första stegen togs mot att omskapa kyrkorummet och ge det ett mer nyklassicistiskt formspråk. Kyrkorummets väggar och valv vitkalkades och kolonner, konsoler och gördelbågar målades över. Denna stilförändring förstärktes 1875 då mer ljus släpptes in i kyrkan genom att fönstren försågs med bredare innersmygar och nya fönsteröppningar togs upp. Delvis har smala medeltida ljusgluggar ersatts med nya eller har man tagit upp nya fönsteröppningar i murverken. Allt för att släppa in mer ljus i kyrkorummet. Predikstolens (1666) färggranna prakt målades delvis över i blågrått. Kanske var det vid denna tidpunkt som även delar av altaruppsatsen vitmålades. Draperingsmålningen har dock aldrig varit övermålad. 1884 införskaffades den nuvarande orgeln försedd med en ny orgelfasad i nyklassicistisk stil. Även dagens läktare är från denna tid och med sin utformning och sina marmorade kolonner med förgyllda komposita kapitäl bidrar den till nyklassicismen i interiören. Orgelfasaden i ljusgrått och guld är även den en del av interiörens nyklassicistiska formspråk.

Kring år 1920 började man i många kyrkor vända sig mot sekelskiftets ideal och föredrog åter en stramare diskretare dekor i ljusa dämpade färger. Förutom detta innebar denna tids renoveringar ofta även rent tekniska och praktiska åtgärder som byte av värmesystem och ordnande av vindfång vid entréer. Bänkarna gjordes gärna bekvämare och koren utvidgades, vilket i sin tur medförde att delar av bänkinredningen togs bort. Några av de förändringar som genomfördes i Gärdslösa kyrka vid 1923 års renovering hör till de ovan beskrivna. Kyrkans slutna bänkkvarter byggdes 1923 och ansluter till den nyklassicistiska stilepoken genom sina slutna kvarter och gavlar och dörrar försedda med speglar och ovaler, enkelt bemålade och profilerade. På kyrkorummets kolonner, konsoler och gördelbågar togs tidigare dekorationsmålningar fram under senare gjorda övermålningsarbeten som fortsatte vid 1958 års renovering då resterande målningar togs fram. 1933 anlades ett pannrum vid kyrkans norra fasad som en del av det nya värmesystem installerades i kyrkan.

Från 1960-talet var det vanligt att ommöbleringarna i kyrkorummen fortsatte fr.a. genom ökning av korpartierna för att få plats med kör och kororgel. En annan typ av ommöblering som blev vanlig från 1960-talet var läktarunderbyggnader för toaletter, kapprum andaktsrum etc. Detta medförde i sin tur att antalet bänkar minskade ytterligare. På Öland har dock de underbyggnader som utförts i stor utsträckning gjorts grundare än de gjorts på andra ställen. I Gärdslösa kyrka har de flesta av dessa förändringar av kyrkorummet uteblivit. Däremot företog man vid renoveringen 1958 en ombyggnad där läktaren förlängdes ut i vapenhuset och genom detta bildade en ny våning i tornet. Medan vapenhuset försågs med en ny inbyggd trappa. Den medeltida västportalen ersattes med en bredare portal vilket gjorde att vapenhuset kunde användas som bisättningskapell fram till att det nya kapellet byggdes 1968. I övrigt innebar 1958 års renovering att resterande måleriarbeten från 1200-talet 1498 och 1642 frilades.

1996 års interiöra renovering innebar främst att bänkinredning och korets bröstning försågs med ny färgsättning och att delar av kalkmåleriet konserverades. Detta gällde även altaruppsatsen och predikstolen.

Sammanfattningsvis utgör Gärdslösas kyrkorum ett exempel på ett för Öland, till sin planlösning och rumsindelning, välbevarat medeltida kyrkorum. Det faktum att kyrkan tidigare huserat prostämbetet har bidragit till kyrkans storlek och även till den rikliga målnings-skruken vilken man sedan 1958 åter kan beskåda. Kyrkans storlek har även varit avgörande för att dess medeltida utformning fått bestå. Detta till skillnad från de flesta andra kyrkor på ön som kring sekelskiftet 1800 blev för trånga för sina församlingar och därför genomgick stora ombyggnader. Så har inte varit fallet i Gärdslösa som fått behålla sitt medeltida långhus och kor och sina korsarmar. Det stigande intresset för historia som blev vanligt vid mitten av 1900-talet manifesterar sig i kyrkorummet genom att man där åter kan njuta av ett praktfullt muralmåleri samt de framtagna dekormålningarna på predikstolen och altaruppsatsen.

Inventarier

Trots härjningarna på ön under de från medeltiden fram till 1700-talets början återkommande krigen återstår en hel del gamla inventarier och inredningsdetaljer som fortfarande utgör viktiga inslag i interiörerna. Medeltida träskulpturer återfinns framförallt på mellersta och norra Öland och över hela ön finns kalkstensdopuntar, så väl från medeltiden (de flesta från Gotland) som från 1600-talet. Några predikstolar är också bevarade, den äldsta från 1596.

Förhållandevis få träskulpturer har bevarats på Öland. Många av skulpturerna från 1300-talets början visar gotländska stildrag vilket är fallet med triumfkrucifixet i Gärdslösa kyrka som daterats till tidigt 1300-tal. Dess ringa storlek i förhållande till den rymliga triumfbågen visar på att den troligen har tillverkats till en mindre triumfbåge. Bland kyrkans inventarier finns också en madonnaskulptur i trä, ett nordtyskt arbete från omkring 1500. Nämnas bör också den färgglada kormattan, komponerad av Anna-Maria Hoke och vävd av Södra Kalmar läns hemslöjd 1959. Denna matta ger koret ett modernistiskt inslag samtidigt som den ansluter till den rikt färggranna tradition som finns i kyrkorummet i Gärdslösa kyrka.

2.5 Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

R Boström, Sveriges kyrkor Öland, Gärdslösa kyrka, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1978.

Kyrkobyggnader byggnadsperioden 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Öland landskapets kyrkor red. Ullén Maria. Universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala samt Riksantikvarieämbetet 2003.

Ölands- perspektiv, Ölands hembygdsförbund, Kalmar 1994

Gärdslösa, en socken beskrivning, Gärdslösa fornminnesförening red. Bertil Palm, Kalmar 1966.